ČUBRO ČOJKOVIĆ ČERNOGOREC

U januaru, usred ljute i gladne zime, dođe k vladici pop Jovan Popović.

Poslali su me Zećani s porukom.

Javljaju da su već imali tajni dogovor: spremaju se da udare na Turke, sad ili nikad! I poručuju da imaju dosta hljeba za vojsku, u njihovim je rukama tursko žito, na hiljade bagaša.

E da mi je sada da to zrnevlje podijelim gladnijema, pa da o vojevanju ne mislimo!

I mole vladiku da ih ne ostavi same; čim čuje da su počeli, nek im pošlje u pomoć što više vojske. I traže savjete i odgovor.

Vladika tone u misli i vrti glavom i čini se da je sasvim zaboravio popa Popovića.

"Što se Zećani baš sada latiše ustanka? Nije im lako, znam. Ali što dozivaju na sebe još težu kaznu? Ja sam već pao i onemoćao i nijesam više za bitke i klikovanje pred vojskom. Vrijeme zimnje – kako sakupiti i povesti ratnike? I već sam se uvjerio: Crnogorci nijesu vješti ratovanju po ravnici i oko utvrđenih gradova. Ne smijemo olako ugaziti u novi oganj. Pitam: kako ćemo se održati pred turskom silom na onome golom zetskom dlanu? Možda bismo u prvom naletu suzbili i pritijesnili neprijatelja i oslobodili onu jadnu raju. A poslije, kad se sabere turska jačica, opet bi se moralo k brdima, opet bi agarjani pritisnuli zetsku

ravnicu i raja bi još crnje propištala ili sasvim zamuknula... Nikako! Nije sad vrijeme ustanku!"

I takva poruka ode Zećanima.

Da li se ne osvrnuše na nju ili su se odveć bili zahuktali, pa nijesu mogli natrag? Tek, vladici ubrzo stiže drugi glas, još određeniji, sa nečim neminovnim i teškim u sebi: javljaju da su došli u vukovačku crkvu, i to sva sirotinja Zećani i Podgoričani, i Poljani i Vukovčani i Ponarlije. Spremni su da proliju krv s Turcima, jer više nijesu kadri da podnose zulum. I vapiju za pomoć: "No ti po tri puta sa suzama i jadnijem srcem ljubimo svetu desnicu i noge i kumimo bogom živijem, nemo ne puštat... zašto mi hoćemo počet, ako ćemo i svi izginuti; voli smo izginuti, nego ovako življeti, jere veće življet ne možemo." I bilježe se: "Vaša čada i velje i malo i muško i žensko ostaju plačući i vas na pomoć dozivajući i cjelujući vašu svetu desnicu i noge sa suzama."

Vladika se udari pesnicama u prsa, pesnicama nejakim u prsa sasušena.

"Zeto, jadna Zeto, Nemanjina kolijevko! Ko bi ti prije od mene pomogao, ko bi te radije od mene privio na svoje srce! Nebrojano puta snijevao sam kako ti skidam jaram i kako rijeke tvoje naškim govorom huče. Bog mi je svjedok: dvije žudnje odavno mi raspinju dušu – jedna je modra Boka a druga Zeta ravna i svi oni krajevi put Komova. Ali, moći u meni nije. Crna Gora nije danas drugo do ispošćeni suhi kostur, kao i ja što sam, kao i obična kvrgasta grana u procijepu... Zeto, kukavna Zeto! Umjesto napona za ustanak, napregni se za dugo i daleko trpljenje – nije to manje junaštvo. Zeto moja! Ne satri đecu, ne iskopaj ognjišta, ne ostavljaj sve te zemlje Turčinu! Već mi je i previše uskokah i zbjegovah. Drži se, Zeto, u nizinama, primiri đecu ljutu, zaboga, pa će jednom, nekad... A

sve se bojim, neću dočekati radost da te vidim slobodnu... A sad? Trpjeti, trpjeti, kao što se trpi bolest i slomljena kost i smrt!"

Napreže se da hoda ćelijom. Oslanja se na štap, ali – noge ga izdaju, a ruke preslabe.

"Hoće li me poslušati, hoće li mi vjerovati? Ili će reći: zaratismo da se oslobodimo, a vladika nas ostavi na cjedilu, bez bratske zaštite pred silom turskom... Šta se sve nije reklo i šta li se neće reći! Nije druge, valja ih dozvati k razumu!"

Poruka vladičina: smirenje i trpljenje.

Ali, Turci doznadoše za potajnu zavjeru i najprije objesiše popa Pavića iz Ponara, pa stadoše da tragaju za drugim kolovođama. I do vladike dođe glas da su "šezdeset vrsnijeh Zećana pisani na smrt".

Ne, ne bi težih pogroma i sve se opet sleže i pritaji.

Kuga se za duže vremena odomaćila u Ulcinju, već je razjela sto pedeset duša. A po Crnoj Gori ljeti gmižu skakavci, «koji se svaki dan umnožavaju kao da ih zemlja rađa». Žali se vladika da su oni teži no kuga – za njima ostaje pustoš i dugotrajno umiranje od gladi.

Kasnije, potkraj zime, pisao je popu Joku u Stanjeviće:

«Evo toliko doba otkada se nije moglo preko planine od snijega proći, nego eto danas šaljem dvojicu tamo da vide kako ste i koji će ti predati dva sirca, jedan od domaćega, a jedan od kupovnoga mlijeka, i malo masla, a skorupa nemamo nimalo, ni ribe nikakve niti se može loviti od velike vode, nego ti šaljem jednu pastrvu suvu, barem na poklade da svariš. Pošlji malo ulja, jer nemamo ni u kandila. Ovo što imasmo brašna poharčismo dajući kuluku u hljeb, a suviše ostalome narodu»...

Sad se javljaju Predišani s tužbom protivu Banjana.

Ovi Predišani ne predišu niti meni daju da predahnem! – ote se vladici.

Pišu da su u teškoj svađi s Banjanima, ali da se s njima primiriti ne mogu sve dok im oni otmičari ne vrate pljenove. I pričaju da su hodili u tursku zemlju radi trgovine i drugih potreba. Ne pogiboše među Turcima kao što su strahovali; prođoše mirno Korita i Okolišta – ne pogiboše; a kad dođoše u Banjane, udari na njih četa i ote im četiri vola i preko stotinu koza i ovaca i dvije velje i dvije male puške i nož, i što je bilo robe za dvadeset pet kuća, «da prostiš kapah i faculetah» i kotlova i bremena – sve Banjani zanesoše u goru. Predišani znaju tačno: kod Goluba je sedmoro jaradi, a Labud čuva zvono Dejanovo, dignuto ispred kozjeg čopora. I mole vladiku da posreduje, da ih namiri i pomiri ili će oni sami iskati pravdu – navojštiće na Banjane da uzmu svoju muku.

Valja smjesta poslati tamo nekoliko uglednih ljudi da sve razbistre i smire narod.

A evo, Moračani i Rovčani javljaju da se skupilo sve odraslo iz dvije Morače i Rovaca, a tu su i Uskoci i svi koji su preko Javorja – spremni su da dragovoljno prime sud crnogorski i brdski.

I to je jedna mala pobjeda i jedan uspjeh u bijelim vladičinim danima. Ali on kao da se ne umije radovati, već mu se i to čini jedna briga više – i na tu stranu treba uputiti nekoliko sudija i odabrati koje i kakve (od tih ljudi i njihove pravičnosti i mudrosti i čvrstine zavisiće uveliko prvi koraci suda među onim planinama).

Iz Ostroga Josif piše o kretanju turske vojske preko Pljevalja i veli: «Ćeraju glave odrte put Stambola na tovare.»

Pa se pred vladikom nižu svakojake žalbe, kao da je sav narod proplakao, i svi od njega traže pravdu ili bar

pravednu riječ. Evo, jedan puškar iz Kotora kuka za zaštitom – prijeti mu Savo Sinanov da će ga ubiti što mu je pušku prodao (puška bila na opravci i tamo dugo stojala, a Savo bio dužan majstoru i neprestano odlagao: «Platiću uskoro, sad ću, opet ću!»). Sad je nevolja, puškar se prepao osvete, pa kaže: «U rđave riječi biva svađa, a u svađi šaka, a u šaki rana, a u rani smrt. Kad kuća ostane bez mene, ostaju jedanaestoro čeljadi nejake i stare... ža mi je umirat.»

Vladici drhti ruka.

Zovite toga što prijeti! Nek dođe smjesta u Narodnu kancelariju, pa nek preko suda ište pravdu. Misli li on da ćemo vavijek ostati hajduci!

U jesen, pod prvim mrakom, banuše pred manastir dva lovćenska čobanina – starac i momče bezbrko, a na njih se oslanjaše vitak, mršav čovjek. Kad ga privedoše vladičinoj ćeliji, on blago odgurnu pratioce i šapnu.

Sam ću hoditi, mogu.

Unesoše u ćeliju jezu i zadah mokra sukna – bješe kišan i maglovit septembar. Lovćen se već desetak dana ovio surim strukama i rano je zastudilo.

Pogledaše se pri svijeći.

«Trošna li starca! Jedva sjedi na stolovaču, a pun je dostojanstva i neke iskonske mudrosti, kao stari proroci i isposnici. Oko me ne vara, ovo je Solomon i Jeremija, i Sokrat i Perikle u isti mah!»

«Ko li nas ovo usreći? Žustar i vitak kao isukana sablja, tanki brk, a oči plamne. Protuva? Ili potajni glasnik iz Srbije? Ili opet kakav samozvanac? Iznemogao je, a opet – drži se kočoperno kao kakav knez. Stani, da nije to onaj Simo, o kojem pisaše Pajtoni iz Kotora?»

Došljak se pokloni i izgovori promuklo:

Sima Milutinović Sarajlija, serbski poeta. Ljubimac

muza i mučenik živi na ovoj zemlji, prepunoj knezova, poglavara, udvorica i žbira!

Pristupi, Simo, e su mi noge bolne.

Vladika ipak dosta hitro ustaje i širi ruke i ne dozvoljava Simu da klekne.

Donesoše gostu tronožac.

Mislio sam, vaistinu, da si negđe propao u planinama i htio sam ljude poslati da te traže.

Kako? – poskoči Simo. – Zar ste čuli za moj dolazak?

Čuo sam, sinko. Prije dva dana dobih pismo iz Kotora, od Pajtonija. – Vladika se blago osmjehuje. – Javlja da si utekao iz Kotora i time navukao sumnju na sebe.

Morao sam, vaše visoko preosveštenstvo! Odasvud su me bili skolili žbiri i uhode. Nanjušili su: Srbin, za njih opasan. Ali, vi me izbaviste, bog vam dao dana i od moga života.

Vladika obara glavu, čupka bradu. Sve mu ovo izgleda veoma neobično i po nečemu nedokučivo.

Pa, gdje si dosad bio, sinko? Dugo li si putovao od Kotora do Cetinja!

Punih osam dana!

Javi se starac-pastir:

Nađosmo ga, sveti vladiko, u pećini, pri jednoj listri, đe ni međedi ne dopiru. Bješe zabavrljao u magli, izgubio se. Pa se zavukao da malo suvote potraži, a pregladnio, snemoglo mu se. Jedva ga izvukosmo, i sad me ramena bole. No, da ne bi ovoga momčeta...

Momče se premješta s noge na nogu i nečemu se osmjehuje – nikad ne srete čudnijega čovjeka od Sima.

Vladika naredi da odvedu pastire i da ih nahrane. Oni se natraške povukoše iz ćelije, blagosiljajući vladiku i prizivajući na njega svako dobro, a zdravlje ponajviše.

Ma, čovječe, šta si činio toliko dana u pećini? Što ne potraži ljude, što ne zva?

Tražio sam iznajprije i možda se sve ukrug vrteo... A onda, nađe se uza me hartija, te napisah dramu «Obilić»... Zabrujaše u meni one vetrine i brda, pa mi se učini da sam na nebu. I već mi ne bi ni do čega od ovoga sveta. Evo, čujte Muratovu predsmrtnu želju:

S desna ćete mene ukopati,
A s lijeva u istom Lazara...
Nek se znade i neka se priča
Dva se cara đe su pomirila –
A tog čudnog mojega ubilca
Nam pod noge dupke ukopajte
I k nama ga licem okrenite,
Naša oba podajte mu mača...

Vladika, potresen, opet ustaje i kroči k njemu.

Blago meni, noćas i unaprijed! Divnog li mi čovjeka darova sudba u ovoj samštini!

Simo se zadovoljno osmjehuje, ali ga umor savladava i on se lagano spušta na tronožac.

I vladičino uzbuđenje se stišava. U njemu ruju misli i razna pitanja i gotovo ni za tren ga ne ostavljaju na miru. Ili je željan, odveć željan razgovora s čovjekom koji se posve razlikuje od ljudi iz ove sredine, pa zaboravlja da je gost malaksao.

A što te nagna da kreneš k nama? Ovamo su muke i glad i svakojake nedaće – ljudi od njih bježe k Srbiji ili na drugu stranu, a ti zaputio u ovaj nevidbog.

Simo, ipak, nalazi u sebi snage za krepki odgovor:

Čuo sam o vašim mukama, ali i o vašem junaštvu. I došao sam da budem vaš pisar ili sluga – vaš vojnik. Ne da dobrujem i uživam, već da s vama podelim patnju i slavu! Da ne bude što sumnjivo drugima, mogu obući

crnogorsku robu i zboriću kao što se u vas zbori. Ako treba da se krijem, pola godine ću stojati zatvorjen u sobi.

«Zatvorjen» - osmjehnu se domaćin.

Još se nije rodila nevolja koja će me uplašiti!

«Evo pravog čovjeka» kliče u sebi vladika. «Mnogi dosad dojezdiše u Crnu Goru da bi postali carevi, kraljevi, grofovi, pa čak i vladike i proroci, da im čast i moć nadoje prsa, da se proslave i uznesu nad bescjenjem crnogorske krvi. A ovaj jedini dođe k meni i reče: 'Hoću da budem sluga i vojnik'. Što ga koji dobri dan ne dovede dok sam bio mlađi i krilatiji – koliko bi mi valjao u najtežim časovima, koliko bi mi pružio ohrabrenja i pomoći u poslovima pred kojima sam ponekad morao da malakšem i kakve li bismo uzletne razgovore vodili, kakve li bi se pjesme pjevale... Sad me je već teško pokrenuti na zamašna djela, iz mene bije staračka stud i samo kleta kletva mi je ostala na usnama»...

Najednom se zagleda u gosta: preblijedio je, čelo mu se ograšilo znojem, glava se zanosi.

«Kud sam zabludio u ćorave misli? Mučim čovjeka, a on evo sjedi s malom dušom!»

Stefane! Ima li koga u blizini? Hodite, prihvatite dragoga gosta, dajte mu najbolji ležaj, okrijepite ga onim što imam i poklonite mu pažnju kao rođenome bratu!

Uzalud se Simo branio da mu nije ništa, da je on izdržao i teže napore i iskušenja, da je čvrst kao stari Spartanci, vidjelo se po njemu da je sasvim klonuo, te otpočeše da ga njeguju kako su najbolje umjeli.

Sjutradan je vladika pisao u Kotor da mu se upute knjige koje Simo u žurbi bješe tamo ostavio. Pa je onda napisao radosno pismo Gagiću i javio kako mu je Simo od prvoga susreta ušao u samo srce. I molio je Gagića: «Simo će vam pisati da prodate njegovu pušku (bješe je ostavio u

Dubrovniku) i da tim novcem platite što je ostao dužan za štampanje svojih knjižica; nemojte prodavati pušku, jer će mu biti od potrebe, pa je uputite po mojem čovjeku Popoviću, a dug Simov možete platiti od mojega penziona.» Vladici je tada redovnije stizala novčana pomoć iz Petrograda.

Dok se pjesnik oporavljao, vladika ga je češće obilazio i starao se da mu u svemu ugodi. Zatekao bi ga kako čita Šilerove pjesme ili se još tješnje zbližava s antičkom mitologijom iz jedne njemačke knjige. Simo je dao vladici da pročita rukopis drame o podvigu Obilića, pa bi o tome nadugo raspredali.

Kad se Simo pridiže, pokaza kako je brz ne samo na riječi i mislima već kako je hitar i lak na nogama. Ništa ga nije moglo vezati za stolicu do razgovori s vladikom. Pa i tada bi često poskočio i govorio s nogu. Ali, čim bi vladika imao kakva posla ili bi osjetio potrebu da se odmori, Simo bi se zaletio uz Orlov krš, uz Đinovo brdo ili k Lovćenu i zadugo se ne bi vraćao. Bio je veoma blizak prostome narodu i brzo se srodio s njim. No, surevnjivi glavari nijesu ga gledali pitomim okom.

Vladika je znao da se pošali s njim:

Nemoj opet zalutati, pa da te čobani dovode poluživa!

Neću, žanago - okretao bi Simo na crnogorsku – jer sam ja sada niko drugi do Čubro Čojković Černogorac!

I tako se Simo odista kasnije i potpisivao.

U novembru on primi pismo od Gagića i odmah potrča da ga pokaže vladici:

Evo šta mi piše dobri stari Rus: «Oženi se, veli, stasitom Crnogorkom i okući se jednom.» Osjetio je da sam vječiti nemirnjak i lutalica i da me nijedno mjesto ne drži.

Pametan je Gagićev savjet – kaže vladika. – Tačno kao da je mene pitao. I moja i njegova je želja da što duže osta-

neš u Crnoj Gori. Možda bi te dom i djeca smirili.

Nije to za mene! – odmahuje Simo i mršti se. – Došao sam ovamo da hajdukujem, a ne da mi žena bište glavu u svom krilu!

U duge zimske noći Simo bi do kasno sjedio uz vladiku, pa bi o svemu natenane razgovarali. I tako dođoše na riječ o školi, koja bi bila prijeko potrebna Crnoj Gori. Vladika spomenu kako se u Toploj kod Novoga nalazi njegov sinovac Rade Tomov – on će se, po svoj prilici, uskoro otud vratiti, pa bi ga Simo mogao podučavati. Simo je time bio oduševljen (naslućivao je da se radi o vjerovatnom vladičinom nasljedniku).

No, Simo ne nađe u sebi snage da prezimi na jednom mjestu: izmoli od vladike dopuštenje da ode do Ostroga i brzo se izgubi uzanom prtinom, pokazujući tako pratiocima da je on vičan i brdima i snijegu.

Njegov duh nije ni tamo mirovao.

U Ostrogu je skovao plan i za njega odmah pridobio brata vladičina Sava Markova, koji se tamo zadesio.

I javlja pjesnik vladici: čim snjegovi okopne, Simo bi se udružio s kojim Uskokom i tajno se prebacio u Srbiju; tamo bi se s knezom Milošem dogovorio o zajedničkoj borbi protiv Turaka, jer su «u Miloša milioni novca i fišeka i vojske regularne, a u Vas nepobjedima krepost i narod»; Simo je za to da se nešto pokuša, pa ako ne bude uspjeha – «krš nam ne gine nikako»; i moli da vladika napiše tajno pismo srpskome knezu i traži da ga što prije obavijesti o svojoj odluci, jer «vrijeme leti, a najskuplje je od svega».

Ali, vladika je bio oprezan i pustio je da protekne malo vremena, upravo koliko je potrebno da se Simo rashladi i da se sav predade kakvom drugom naumu.

Zima ta bješe bogata snijegom. Glasnik, koji je hitao k vladici iz Morače nije ga mogao pregaziti, no je ostao u

Rovcima. A vladičina pisma putovala su do pokrajnih sela po dvadeset dana.

K proljeću se javi Josif sa ostroške litice: iz Nikšića je prebjegla na ovu stranu žena koju su silom bili poturčili, «pak je nama iskaše, a mi je ne dasmo, no se udade»: sad Turci traže da se sijeku oko nje, «i ovi naši su odgovorili oko Đurđeva-dne, tada da se sijeku, no su na jade zašto ne mogu naći mač, koji bi trebova za ovakve rabote, a Turci ga imaju».

Opet je Simo kod vladike.

Starac ga moli da mu piše pisma. Sjedne uz njega, pa mu u pero kazuje svoje poruke bratstvima i plemenima. Onda uzme list i zadivljeno razgleda Simov krasnopis.

Ko bi rekao da ovaj vjetar od čovjeka može slagati ovako lijepe i pravilne redove! Prije bi se reklo da je ovo vezla ruka smirenog kaluđera, knjigočatca.

Dobro je bilo dok je vladika kazivao Simu svaku riječ pisma. No, bivalo je da mu samo ukratko kaže o čemu valja nekome napisati. Tada bi Simo razvezao svoju pjesničku torbu i prosuo hrpe zamršenih riječi, nad kojima su se znojile mrke seljačke glave.

Tako vladika primi pismo od popa Stefana; pop se ne može načuditi što je Brčeljanima poslata «knjiga, što je Simo pisao, koju ne može ovamo niko pričitati».

SADRŽAJ POGLAVLJE 65.